

НЕМИС ТИЛИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Adhamjonov Muhammadali

Tabiiy yoʻnalishlar boʻyicha chet tillari kafedrasida

Аннотация: *Ҳозирги замонда маълум бир чет тилини билиш катта аҳамиятга эга бўлиб, уни ўрганиш усуллари турличадир. Ёш авлод таълим тарбияси энг устувор вазифалардан бири сифатида катта эътибор қаратиб келинган масалалардан биридир. Келажак авлод ҳар томонлама баркамол тарбияланиши, ҳар соҳада етук мутахассис бўлиши учун чет тилларини мукамал ўргатишимиз, дунёқарашини кенгайтиришимиз лозим.*

Калит сўзлар: *немис тили, коммуникатив, полйглот, тилшунослик, хорижий тиллар, ўйин, топишмоқ.*

Хорижий тилларни ўқитиш жараёнида замонавий технологиялардан фойдаланиш ўқувчининг нутқий фаолияти коммуникатив компетенцияни ҳар томонлама ривожлантиришга асос бўла олади. Маълумки, коммуникатив компетенция — ижтимоий вазиятларда она тилида ҳамда бирорта хорижий тилда ўзаро мулоқотга кириша олишни, мулоқотда муомала маданиятига амал қилишни, ижтимоий мослашувчанликни, ҳамкорликда жамоада самарали ишлай олиш лаёқатларини шакллантиришни назарда тутати. Ҳеч кимга сир эмаски, мамлакатимиз ўқувчиларининг кўпчилигида чет тиллари орасида инглиз тилини ўрганишга бўлган эътибор кучли. Амалиёт шуни кўрсатадики, немис тилини ўрганаётган тўрт кишидан учтаси инглиз тилини биринчи хорижий тил сифатида ўрганган ва олинган тажриба, билим, кўникмадан фойдаланган ҳолда иккинчи чет тилига ўтилиши ва уни ўрганишни осонлаштириши мумкин. Айнан шундай ҳолатлар мактабгача таълим муассасаларида тарбия олган ўқувчиларнинг мактаб ёшига етиб, мактабга қабул қилинганларида юз беради. Бундай ҳолларда инглиз тилини маълум даражада ўрганиб келган ўқувчиларни немис тили дарсларига қизиқтириш учун маълум бир принципларга эътибор бериш лозим. Бугунги замонавий тилшуносликнинг ажралмас муҳим бўлимларидан ҳисобланадиган ва кўпчилик олимларнинг қизиқишини борган сари кўпроқ ўзига жалб қилиб бораётган синонимия соҳаси тинимсиз ривожланишда. Табиийки мана шу соҳага қизиқиб, айти шу соҳада илмий муваффақияти бевосита чет тилларини яхши билиш билан бир қаторда, таржима, таржима назарияси ва улар билан боғлиқ бўлган, ўз йичимини топган ва топмаган муаммоларга боғлиқ ҳисобланади. Бундан ташқари бу борада таққосланаётган икки тил миллати, яъни немис ва миллатларининг яшаш шароити, аҳолисининг ривожланиш даражаси, анъаналаридан ҳам хабардор бўлишни ҳамда уларнинг туб мазмун - моҳиятини англаш, ҳис қилиш ва идрок эта олиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бугунга келиб таржиманинг роли борган сари ортиб бораётгани ва бир тилдан бошқа тилга

шеърлар, прозаик асарлар, публицистик ҳамда илмий матнлар, иш қоғозлари ва сиёсий ҳужжатлар, газета ахборотлари, нотиқлар мунозаралар, кинофилмлар қилинаётганини айтиб ўтиш ўринлидир. Мактабда ўқиш учун иккинчи тил сифатида немис тилини танлаш хорижий тил тасодикий эмас Германия ва Немис ўртасидаги тижорат ва касбий ҳаётдаги ҳамкорликнинг кучайиши, шахсий ҳаракатчанликнинг ошиши, немис маданияти билан алоқаларнинг кенгайиши, ўқувчилар ва ўқитувчилар билан алмашиш имконияти билан изоҳланади. Маълумки, немис тили грамматикаси бошқа немис тиллари грамматикасига қараганда анча мураккаб, шунинг учун мураккаб грамматик мавзулар олдиндан тушунтирилиши керак. Бир ўқувчига мавзунини тушуниш учун беш соат, яна 10 соат керак бўлади. Масалан, бошланғич босқичда "Исмларнинг кўплиги" мавзусини ўрганиш режалаштирилмаган, лекин ўқитувчи ўқувчиларни таълимнинг барча бешта усули билан иложи борича тезроқ таништириши керак. Методологик парадокслардан бирида: "Чет тилини ўрганиш олдинга силжишдан кўра вақтни белгилашга ўхшайди", деб бежиз айтилмаган. Ва энди, бу грамматик мавзунини умумлаштириш ва тизимлаштириш зарур бўлганда, у билан ҳеч қандай муаммо бўлмайди. Ўқувчилар етарлича "жойида қоқилдилар" ва энди олдинга силжиш кафолатланган. Статистик маълумотларга кўра, тилни ўргатишдаги муваффақиятнинг атиги 15 фоизи ўқитувчига, 50 фоизи - ўқувчиларнинг қобилиятлари ва ҳаракатларига боғлиқ. Қолган 35% қизиқишга асосланган мотивацияга боғлиқ. Янги тилга бўлган қизиқишнинг мураккаб грамматик парадигмалар тизимида эриб кетишига йўл қўймаслик ўқитувчининг қўлида. Мазкур мақолада сўз юритилаётган немис тили Германия, Австрия, Швейсария, Люксембург, Лихтенштейн каби давлатларда давлат тили ҳисобланади. Бундан ташқари дунёнинг бошқа мамлакатларида ҳам немис миллатига мансуб кишилар истиқомат қиладилар. Немис тили ҳинд-европа тиллари оиласининг герман тиллари гуруҳига киради. У ўзига хос хусусиятлари билан ўзбек тилидан кескин фарқ, қилади. Шу сабабли немис тилининг фонетик, лексик, грамматик хусусиятларини ўзбек тилининг фонетик, лексик ва грамматик хусусиятлари билан таққослашга, ҳеч бўлмаганда немис тилини қисқача таърифлаб ўтишга тўғри келади. Шунинг учун ҳам немис тилини ўқитишда ўқитувчидан ҳар иккала тилни ҳар жиҳатдан яхши билиш талаб қилинади. Бундан ташқари, ўқитувчи немис тилининг намунали талаффузини ҳам яхши ўзлаштирган бўлиши билан бирга талаффуз нормаларининг ҳозирги замон немис адабий тили ривожланиши даражасидаги ўзгаришларидан ҳам хабардор бўлиши керак. Немис тилининг бошқа герман тилларига яқинлигини, энг аввало, турли тиллардаги сўзларнинг фонетик ва лексик жиҳатдан бир-бирларига қисман ўхшашлигида кўриш мумкин. Тилларнинг кенг доирада қиёсланиши орқали ўқитувчи немис тили ўқитишда талабаларни икки тиллик доирасида кўп тиллик (полиглот) доирасига олиб чиқади. Немис тилини ўқитиш талабаларнинг она тилиси бўлган ўзбек тилининг фонологик, морфологик, синтактик ва лексик тизимини илмий ўрганилишини ҳамда асосий типологик хусусиятларини очиб беришни тақозо қилади, шунинг учун ҳам

Ўрганилаётган немис тилининг ўзбек тили билан таққослаб ўрганилиши, уларнинг айрим тил бирликларини типологик таърифлаш мақсадга мувофиқдир. Немис тилини ўрганаётган чет эллик учун дастлаб 2000 га яқин сўзни билиш кифоя. Бунинг учун биз аввало немис тилини фонетикасини билиб олишимиз ва синонимларни ишлата олишимиз керак болади. Синонимлар - бир хил маънони англатувчи, лекин луғавий маъно ва нутқда қўлланиши жиҳатидан бир-биридан фарқ қилувчи бир хил бўлақдаги сўзлардир. Тилдаги синонимлар тизимли характерга эга бўлган сўз ва иборалар туркумини ташкил қилади. Тилшунослик адабиётида синонимияни ўрнатишга ягона ёндашув бўлмаганидек, синонимларнинг ҳам умумий қабул қилинган таърифи мавжуд эмас. Юқорида айтиб ўтилганидек, синонимлар бир хил маъноли, ўхшаш маъноли сўзлар, бир хил тушунчани ёки бир-бирига жуда яқин бўлган тушунчаларни билдирувчи сўзлар, бир ёки жуда яқин мавзу-манتيқий мазмунга эга бўлган сўзлар, ўхшаш сўзлар деб аталади. Кўрсатилгандек, мос келишик синонимия мезони деб аталади. Аммо бир қатор сўзлар учун мослик мос келади, лекин улар бир-бири билан синонимик муносабатга кирмайди: масалан, счлускен - тринкен, счлускен - эссен каби. , ва ҳоказо тан олинган синонимларнинг мослиги мос келмайди. Қиёсланг: ганз - вёллиг: вёллиге (ганзе эмас) Генесунг, лекин дие ганзе (вёллиге эмас) Зеит, этвас ганз (вёллиг эмас) андерес ва бошқалар. Тилшунослар бир хил контекстда ёки маъноси яқин бўлган контекстларда, алмаштириш натижасида баёнотни маъносида сезиларли ўзгаришларни сезмасдан, "алмаштириш" каби мезон билан жуда машҳурдир. Бироқ, у етарлича объектив эмас. Шубҳасиз, биринчи навбатда, биз қандай контекст - кенг, лингвистик (бефарқ) ёки тор, нутқ (вазиятли, бефарқ эмас) ҳақида гапираётганини аниқлаб олиш керак бўлади. Агар биз лингвистик адабиётни синонимлар ўртасида қандай турдаги семантик фарқлар кўриниши нуқтаи назаридан таҳлил қилсак, кўпчилик тадқиқотчилар синонимларнинг маъно оҳанглари бўйича фарқланишини умумий кўрсатиш билан чекланишини айтишга тўғри келади. Бу борада Р. А. Будаговнинг "Синонимларда энг муҳим нарса турли хил маъно тусларини ифодалаш Шундай қилиб, К. В. Архангелская синонимлар ўртасида миқдорий-сифат муносабатларининг мавжудлигини кўради .В. Н.Тсйганова , рус тилидаги феълларни таҳлил қилиб, синонимларни маъно соялари бўйича ажратиб турадиган хусусиятларни, масалан, ҳаракатнинг интенсивлик даражаси (қичқириқ - қичқириқ, севги - сажда қилиш, югуриш - шошилиш), мақсадлилиқнинг йўқлиги ёки мавжудлиги каби хусусиятларни таъкидлайди. ҳаракат (олинг - ўзингизни топинг, топинг - топинг, мойил - эгилиб). дир", деб ёзган, лекин маъно сояси деганда нимани англатишини очиб бермаган таъкидлаши жуда хосдир. Баъзи асарларда турли гуруҳлар ёки ҳар қандай алоҳида категория билан синоним бўлган индивидуал ўзига хос семантик фарқлар бўйича шарҳлар мавжуд. Немис тилининг кўп сонли синонимларидан фойдаланиш таҳлили синонимик қатордаги сўзларнинг семантик фарқларини тавсифлашда эътиборга олиниши керак бўлган қуйидаги асосий хусусиятларни ажратиб кўрсатишга асос беради:

Даража. Бу ерда ҳаракатнинг иф1. Даража. Бу ерда ҳаракатнинг ифодаланган хусусияти, сифати ёки интенсивлигининг ортиш даражасини назарда тутамиз, масалан: Befürchtung-Angst-Entsetzen

gut-ausgezeichnet

schwerhörig-taub-stocktaub

werfen-schleudern

zuhören - horchen

laufen-rennen

2. Характер (ҳаракат, жараён ва бошқалар). Булар бажарилишнинг давомийлиги, тезлиги, мунтазамлиги, эҳтиёцизлиги ёки пухталиги ва бошқалар, масалан:

aufmachen – aufsperrern

anfangen-ausbrechen

gehen-schreiten

schauen-betrachten.

Айрим синонимлар бир вақтда бир нечта хусусиятга эга. Шундай қилиб, масалан, верлиерен - эинбүвэн – сич (Д) версчерзен ихтисослашув учун тайинланган, гарчи версчерзен сериянинг бошқа аъзоларидан фарқ қилади, чунки у самарадорликни ифодалайди, чунки бу кимдир йўқотганлигини, бирор нарсани бутунлай, абадий йўқотганлигини англатади. Келтирилган мисолларда фақат муҳим гап бўлаклари синоним сифатида намоён бўлади, лекин бу хизмат сўзлари ва кесимлар синонимик муносабатга кириша олмайди, дегани эмас. Бироқ, улар нисбатан кам сонли ва кўпинча тўлиқ синоним сифатида ишлайди. Синонимлар билан ишлаб уларни таржима қилиш кўпроқ вақт талаб қилиши мумкин. Умуман олганда немис тилидаги синонимларни кўриб чиқадиган бўлсак, биз юқорида айтиб ўтганимиздек, немис тилида сўзлар кўп, хусусан синонимлари ҳам. Шунинг учун ҳам ҳозирги кунда уларни таржима қилиш муаммолари ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. Шунинг учун ҳам биз ушби йўналишни органмоқчи бўлсак аввало, немис тилининг фонетикасидан бошлашимиз муҳим аҳамиятга эга.

Дарсни тоъғри ташкил этиш, турли о“йин ва топишмоқлардан ҳам фойдаланиш яхши самара беради. Немис тили дарслари мисолида берадиган бо“лсак, масалан; немис тилида “Йил фасллари” (Дие Жаҳресзеитен) мавзуси утилмоқда. Аввало, талабалар хонага киришлари билан улар учун фан муҳитини яратиб беришимиз керак боълади. Саломлашиш, янгиликлар, уй вазифаларини соъраб боълганимиздан соънг, янги мавзу номини айтмасдан туриб, мавзуга яқинлаштирувчи мисоллар келтириш керак. Масалан немис тилида Welche Жаҳресзеитен гибт эс ин эинем Жаҳр? Welche Жаҳресзеит ист жетзт? Welche Жаҳресзеит гефәллт Ихнен? Мавзуга доир янги соъзларни одатда талабаларга ёдлаш учун берамиз. Агар уларга шу соъзлар тез айтиш, топишмоқ тарзида айтилса, қизиқарли боълади ва оъқувчининг оъзлаштириши осон кечади. Немис тилида фаслларга мисол келтирадиган бо“лсак, масалан: Им Соммер ист калт. Им Винтер ист варм. Им Ҳербст ист реич. Им Фрүхдлинг

ist arm. Топишмоқни таржима қилиш жараёнида уни талаба осон ёдида олиб қолади, шу билан бирга йил фаслларининг номлари немис тилида (Винтер-қиш, Фрühлинг-баҳор, Sommer-ёз, Ҳербст-куз) ва антоним (калт-совуқ, warm -илиқ, реич-бой, армкамбағал) соъзларни ҳам оърганеди. Жавоб топиш баробарида талаба топишмоқни бир неча бор оъқийди ҳамда ихтиёрсиз равишда хотирасида сақлаб қолади, мустақил фикрлашни ва топишмоқда келтирилган соъзлар билан бошқа гаплар тузишни ҳам оърганеди. Демак, топишмоқни таржимаси: Ёзда совуқ. Қишда иссиқ. Кузда бой. Баҳорда камбағал – бу нима? Чуқур оъйлаб, фикрлаган талаба бу топишмоқнинг жавоби “Ер тоъла” эканини осон топади. Бу усул оъқитувчидан ҳам, талабадан ҳам ижодкорликни талаб қилади. “Ер тоъла” соъзини таржимасини топиш учун оъқувчи луғатдан фойдаланади. Оъйлаймизки, бу усул яхши самара беради. Албатта, барча мавзуларда ҳам бу каби топишмоқ ва тез айтишларни топиш мушкул. Лекин ҳаммаси педагогнинг маҳорати ва ижодкорлигига богълиқ. Бундай вазиятларда турли ўйинлардан ҳам фойдаланиш мумкин. Ўйинлар турли мақсадларга йўналтирилган боълади. Улар дидактик, тарбиявий фаолиятини ривожлантирувчи ва ижтимоийлашув мақсадларида қоълланилади ҳамда оъз самарасини беради. Немис тили дарси шунчаки ўйин эмас. Ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ишонч ва мулоқот қулайлиги ўйин муҳитидан келиб чиқади. Ўйин ёрдамида ўқитувчи талабаларни жиддий сўхбатларга чорлайди, ҳар қандай реал вазиятларни муҳокама қилади. Ўйин немис тилини ўрганишда талабаларнинг когнитив фаоллигини ривожлантиришга ёрдам беради. У ахлоқий тамойилга эга, ишни қувончли ва ижодий қилади. “Чет тили дарсларида ўйинлардан фойдаланиш” авваллари менинг услубий мавзуйим бўлиб, у билан бир неча йиллардан буён шуғулланаман. Менинг ишимнинг доимий мақсади: ёрдам билан талабаларнинг когнитив, мотивацион фаолиятини фаоллаштириш дидактик ўйинлар... Албатта, мен ҳар куни ўйинлардан фойдаланмайман, Эрст дие Арбеит, данн дас Спиел дейди. Шунинг учун мен уларни кўпинча дарснинг бошида вестибуляр аппаратни иситиш учун ёки дарс охирида ишлатаман. Мен сизнинг эътиборингизга ҳавола этаётган ўйинларни мен "Мактабда хорижий тиллар" эски журналларидан, Интернетдан, шунингдек, ўз тажрибамдан олинган. Умид қиламанки, ҳамкасбларим уларни ўз ишларида фойдали деб топишади. Немис тилини ўрганишга бўлган қизиқишни шакллантириш ва кейин уни сақлаб қолиш қанчалик қийинлиги ҳаммага маълум ўтган йиллар рақобат - бу инглиз тили, унинг талаби шубҳасиздир ... Ўрта мактаб ўқувчилари билан немис тили дарсида Интернет билан ишлашнинг услубий усуллари ишлаб чиқиш Сўнгги йилларда кўплаб ўқитувчилар ўз амалиётларида лойиҳа усули бир қисми бўлган ҳамкорликда ўқитиш методологиясини тобора кўпроқ қўлламоқдалар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. К.В. Архангелская. Равнозначные синонимы немецкого языка. – Учённые записки/ Моск. гос. пед. ин-тут. ин. яз. им. М. Тореца, 1958, т. 16.
2. Ю. Д. Апресян. Проблема синонима. Вопросы языкознания.
3. L.R. Зиндер, Т.В. Строева. Пособие по теоретической грамматике и лексикологии немецкого языка. М., 1962
4. Иккинчи чет тилини ўқитиш концепцияси (инглиз тилига асосланган немис тили). - Твер, сарлавҳа, 2001 йил.